

greba autor knjige *Historija Bošnjaka* M. Imamović ili zbog cenzure ili autocenzure uopće ne spominje kao uostalom ni tragičnu sudbinu tadašnjega zagrebačkog imama Ismeta Muftića. Njegova će sudbina biti gotovo identična onoj patrijarha Hrvatske pravoslavne crkve Germogena. No pritom Imamović ne propušta istaknuti svaki naizgled moguću primjer diskriminacije muslimana u NDH, te na neki način stavlja znak jednakosti između Hrvata ustaša i Srba četnika kada je riječ o njihovom odnosu prema bosanskim i hercegovačkim muslimanima, dok stravične četničke zločine nad muslimanima jedva i spominje. Razdoblje povijesti druge Jugoslavije Imamović spominje tek usput i u sklopu tog razdoblja unatoč spomenutoj partijskoj stezi spominje neka znanstvena djela i publikacije u svezi s genezom muslimana Bošnjaka. Vrijeme raspada i nakon raspada SFRJ Imamović opisuje faktografski u nekoliko rečenica.

Na kraju treba reći kako mnogi osporavaju znanstveni karakter knjige *Historija Bošnjaka* M. Imamovića zbog činjenice što ona ne sadrži potreban znanstveno-kritički aparat i zbog činjenice što autor knjige nije povjesničar. No u svakom slučaju Imamovićevu knjigu koju ovdje prikazujemo svakako valja pročitati zbog obilne faktografske građe, ali i zbog činjenice što je ona na neki način prvijenac kada je riječ o pisanim povijestima muslimana Bošnjaka.

Robert Holjevac

Korespondencija Josip Juraj Strossmayer-Serafin Vannutelli 1881-1887,
(priredili Josip Balabanić i Josip Kolanović), Zagreb, 1999., 701 str.

Ideja o objavljivanju korespondencije između bosansko-srijemskog (dakovačkog) biskupa J. J. Strossmayera i bečkog nuncija S. Vannutellija javila se prije više od jednog desetljeća, nakon pronalaska u Tajnom vatikanskom arhivu. Ta je korespondencija historioografski relevantna, ponajprije zbog toga što sadrži podatke koji pridonose boljem razumijevanju prvih desetljeća nagodbenog razdoblja u Hrvatskoj i Slavoniji i osvjetljavaju suvremene događaje u Dalmaciji. Osim toga ona ocrtava suvremene prilike u Austriji i Ugarskoj te u nekim susjednim zemljama: Bosni i Hercegovini, Crnoj Gori, Srbiji i Bugarskoj.

Prije kratkog osvrta na djelovanje biskupa Strossmayera i nuncija Vannutellija valja upozoriti na činjenicu da su se priređivači teksta J. Balabanić (hrvatski prijevod i sadržaj) i J. Kolanović (latinski tekst i komentar), opredijelili za uobičajenu metodologiju pripreme novovjekovnih latinskih tekstova te su u tekst intervenirali isključivo pri ujednačavanju velikih i malih slova i neophodnih interpunkcijskih zahvata. U prevedena Strossmayerova pisma nastojali su unijeti Strossmayerov stil, na temelju objavljene korespondencije na hrvatskom jeziku između Strossmayera i Franje Račkoga.

Važnosti korespondencije Strossmayer-Vannutelli napose pridonose velik ugled i istaknutost crkveno/političkog angažmana dvojice visokih katoličkih prelata korespondenata. Biskup Strossmayer (1815.-1905.) bio je od sredine XIX. stoljeća pokretač ili sudionik najvažnijih političkih i kulturnih događaja u životu hrvatskoga naroda, a ujedno je utjecao na kulturni razvoj susjednih slavenskih naroda, posebice Makedonaca i Bugara. S. Vannutelli (1834.-1915.) najprije je djelovao kao apostolski delegat u Srednjoj Americi (1869.-1875.), a zatim kao nuncij u Belgiji (1875.-1880.) i Austro-Ugarskoj monarhiji (1880.-1887.). U ožujku 1887. godine imenovan je kardinalom te je u Rimu bio na više istaknutih položaja. S hrvatskim prelatima posebice ga je povezivala činjenica da je imenovan kardinalom protektorom Zavoda sv. Jeronima u Rimu te je imao važnu ulogu prilikom preustroja svetojeronimskih ustanova - bratovštine, gostinjske i kaptola - u svećenički zavod i u tzv. svetojeronimskoj aferi, koja je izbila nakon što je papa Lav XIII. tom zavodu 1901. godine dao

hrvatsko ime, a zatim ga je pod snažnim diplomatskim pritiskom crnogorske, ruske, francuske, talijanske i austro-ugarske diplomacije, napose Mađara, ukinuo početkom 1902. godine.

Za razliku od pisama upućenih F. Račkome, u kojima se očitovao i kao hrvatski političar, neposredno zainteresiran i aktivan u rješavanju suvremenih političkih problema, Strossmayer u korespondenciji s nuncijem Vannutellijem nije toliko dnevno-pragmatičan, nego se bavi pitanjima općenitije važnosti za Katoličku crkvu u Hrvatskoj i hrvatski narod. Pritom redovito nastoji pomiriti uže hrvatske interese s vrijednostima koje zastupa i cijeni opća Crkva. Kao jedan od najvećih hrvatskih rodoljuba svoga doba on probleme s kojima su se hrvatski političari i znatnim dijelom politički angažirani svećenici i prelati u tom razdoblju suočavali prikazuje u njihovoj univerzalnoj funkciji, vrlo često ih podižući i na opću eklezijalnu razinu.

Iz 110 Strossmayerovih pisama upućenih nunciju Vannutelliju očevitna je njegova težnja da temeljito upozna bečkog nuncija s vjerskim, socijalnim, političkim i kulturnim prilikama i događajima u Hrvatskoj. U osvrtu na teme koje prevladavaju u korespondenciji ponajprije valja upozoriti na to da je velik broj pisama posvećen procesu sekularizacije osnovnog i visokog školstva i bračnog zakonodavstva te problemu laicizacije ustanova, koji se nastavljaju na liberalne reforme Mažuranićeve vlade (1873.-1880.), a predstavljaju odjek tzv. kulturkampfa u njemačkim zemljama i liberalnih reformi u Austriji nakon ukinuća konkordata 1871. godine. Strossmayer u tim pismima nastupa s konzervativnih pozicija jasno očitujući otpor prema liberalizaciji društva, te prihvatanju multikonfesionalnosti i tolerancije razlika u praksi. Posebice je izražen njegov otpor prema Židovima, koje je smatrao glavnim nosiocima "prevratnih" masonskih, liberalnih, socijalističkih, ateističkih i materijalističkih strujanja.

Osim problema sekularizacije važna tema Strossmayerovih pisama bečkom nunciju Vannutelliju bilo je nastojanje za postignućem jedinstva Katoličke crkve s pravoslavnim crkvama, uz pomoć crkvene unije pravoslavnih Slavena sa Svetom Stolicom. Posebnu ulogu u tim Strossmayerovim nastojanjima imala je carska Rusija kao najveća pravoslavna država. Strossmayer je smatrao da će se ujedinjenjem Katoličke i Pravoslavne crkve stvoriti pretpostavke za borbu protiv ideologija i filozofskih sustava koji narušavaju kršćansku bit društva - pozitivizma, nihilizma, liberalizma, materijalizma - dijeleći pritom nade i zablude većine katoličkih pregalaca koji su djelovali na ozbiljenju tog cilja - od pape Lava XIII., ruskog filozofa Vladimira Solovjeva, talijanskog barnabita Cesarea Tondinija, do istaknutih Hrvata koji su djelovali na sjedinjenju crkava - zagrebačkog kanonika F. Račkoga, dvojice stručnjakâ za crkveno-povijesnu stranu problema sjedinjenja crkava, svećenika i profesora na Bogoslovnom fakultetu u Zagrebu Antona Frankija i sinjskog franjevca Ivana Markovića, vrhbosanskog nadbiskupa Josipa Stadlera i drugih. Potaknut nastojanjem za sjedinjenjem crkava Strossmayer je pokušavao ispreplesti političke interese raznih slavenskih država i povezati ih u približavanju crkvenom jedinstvu. U tom smislu posebice je radio na proširenju uporabe starocrkvenoslavenske liturgije (glagoljice) u hrvatskim biskupijama, tiskanju glagoljaških knjiga, promicanju štovanja Sv. Ćirila i Metoda i organiziranju hodočašća u Velehrad u Moravskoj. Njegov sjediniteljski entuzijazam uvelike su ometale austro-ugarske vlasti, koje su u nastojanjima za sjedinjenjem crkava vidjele isključivo odjek opasnih slavensko-južnoslavenskih ideja za Monarhiju, zazor poljskih kardinala u papinskoj Kuriji prema Rusiji i panslavizmu, ali ponajviše nepristajanje pravoslavnih velikodostojnika na sjediniteljski poziv pape Lava XIII., izražen u enciklici *Grande munus (Veliki nalog)* od 30. rujna 1880. godine. U Strossmayerovim shvaćanjima o putovima postizanja crkvenog jedinstva među Slavenima, Katolička crkva u Hrvatskoj imala je posebice važnu ulogu kao prirodni most prema balkanskim pravoslavnim državama i Rusiji. Na temelju osvjedočenja da je hrvatskom narodu namijenjena providonosna i odlučujuća uloga u sjedinjenju crkava, Strossmayer je iznosio uvjerenje da Hrvate treba za tu ulogu osnaživati, a ne slabiti. U pismima je ogorčeno upozoravao nuncija Vannutellija na politička posezanja Mađara, tvrdeći

da ometaju hrvatski episkopat u djelovanju usmjerenom prema plemenitom cilju sjedinjenja crkava.

Strossmayerova pisma nunciju Vannutelliju odnose se i na važne političke događaje, između ostalih na povezivanje Vojne krajine s Banskom Hrvatskom (1881.), pokušaje vladinog predstojnika za unutarnje poslove Jovana Živkovića da arondiranjem (zaokruživanjem) izbornih kotareva i uz pomoć pravoslavaca iz bivše Vojne krajine osnaži vladinu stranku, bezuspješna nastojanja Mađara za crkvenim otrgnućem Međimurja od Hrvatske, na prve godine vladavine bana Khuena Hédeváryja i druge. Khuena je Strossmayer smatrao oličenjem mađarskog imperijalizma i glavnom preprekom ozbiljenja nastojanja za političkim povezivanjem hrvatskih zemalja. Strossmayer se u pismima osvrće i na bezobzirne Khuenove političke obračune s osobama iz njegova kruga, posebice s njegovim velikim prijateljem i suradnikom sveučilišnim profesorom prava i katoličkim laikom Kostom Vojnovićem. Činjenicu da se na zagrebačkoj nadbiskupskoj stolici nalazio mađarski politički eksponent Josip Mihalović, aktivni sudionik mađarske revolucije 1848. godine, Strossmayer je smatrao posebice pogubnom, jer su se u vrhovima svjetovne i crkvene vlasti u Hrvatskoj i Slavoniji našli zastupnici mađarskih interesa. Stoga Strossmayer apelira na nuncija Vannutellija da se svećenicima Mađarima zauvijek zabrani pristup na zagrebačku nadbiskupsku stolicu.

Strossmayer je jasno uvidao opasnosti koje su za Hrvate i druge nemadarske nacije proizlazile iz činjenice da Ugarska više nije nacionalno pluralna država, nego se povijesni pojam Ugarske potpuno identificirao s pojmom mađarske nacionalne države. U pismima nunciju snažno se zauzimao za potporu nastojanjima za okupljanjem politički razjedinjenih hrvatskih zemalja, izražavao zabrinutost zbog mađarskog prodora na Jadran (Rijeka), kao i zbog talijanskog imperijalizma u Dalmaciji i Istri. Preko nuncija je nastojao da se nakon smrti tršćansko-koparskoga biskupa Jurja Dobrile (1882.) nađe prelat koji će poput njega odlučno štiti interese hrvatskog pučanstva u Istri.

Strossmayer se zalagao i za promjene u organizaciji Katoličke crkve u Dalmaciji, te Hrvatskoj i Slavoniji. Nunciju Vannutelliju predlagao je ukidanje Zadarske nadbiskupije, koju je smatrao austrijskom birokratskom tvorevinom te uzdizanje Splitsko-makarske biskupije u nadbiskupiju i metropolitansko sjedište. Također je predložio obnavljanje Srijemske biskupije radi stvaranja pretpostavki za prihvaćanje ideje o sjedinjenju crkava među brojnim pravoslavicima na tom području. Pritom se, naravno, radilo i o Strossmayerovu nastojanju da osnaži hrvatski utjecaj u Srijemskoj županiji, u kojoj je politički utjecajnoj srpskoj stranci pružala potporu Srpska pravoslavna crkva, preko metropolije u Srijemskim Karlovcima.

Posebice su važna Strossmayerova pisma koja se odnose na Bosnu i Hercegovinu. Strossmayer se nakon austro-ugarskog zauzeća Bosne i Hercegovine 1878. godine zauzimao za njezino političko povezivanje s Hrvatskom. Smatrao je da bi vezivanje bosansko-hercegovačkih biskupija uz Zagrebačku nadbiskupiju olakšalo taj cilj pa se u pismima nunciju Vannutelliju suprotstavljao uspostavi posebne crkvene pokrajine (metropolije) i zalagao se za što slabiju biskupijsku organizaciju. Uspostava snažne dijecezanske organizacije, Vrhbosanske nadbiskupije s dvije sufraganske biskupije - Banjalučkom i Mostarsko-duvanjskom - proturječila je Strossmayerovim nastojanjima, ali je ipak onemogućila planove ugarskog episkopata o vezivanju nove hijerarhije uz Ostrogonsku nadbiskupiju te je njome na kraju ipak bio djelomice zadovoljan. S obzirom na intencije Mađara u Bosni i Hercegovini, koje su išle za njezinim političkim i crkvenim vezivanjem uz Ugarsku, Strossmayer je smatrao povoljnom i odluku austro-ugarskih vlasti o izboru profesora fundamentalne dogmatike na Bogoslovnom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu Josipa Stadlera za prvoga vrhbosanskog nadbiskupa. (str. 67.)

Glede Strossmayerovih planova o podvrgavanju Katoličke crkve u Bosni i Hercegovini jurisdikciji zagrebačkog nadbiskupa, valja upozoriti da je to bio dio njegova šireg plana o povezivanju dalmatinskih i bosansko-hercegovačkih biskupija sa Zagrebačkom nadbi-

skupijom i hrvatsko-slavonskom metropolijom i pretpostavka političkom povezivanju Hrvatske i Slavonije s Dalmacijom i Bosnom i Hercegovinom. S tim u vezi valja upozoriti da je Strossmayer, kako bi zagrebački nadbiskup mogao učinkovito djelovati na području proširene metropolije, nunciju Vannutelliju 1881. godine predložio osnutak barem dviju novih biskupija u sklopu ionako previše prostrane Zagrebačke nadbiskupije. Tim je svojim prijedlogom anticipirao događaje koji će se dogoditi 116 godina kasnije, osnutkom Požeške i Varaždinske biskupije 1997. godine.

Postupke austro-ugarskih vlasti prema katolicima u Bosni i Hercegovini Strossmayer je od samoga početka smatrao nepravednima. U pismu nunciju Vannutelliju iz siječnja 1881. godine nije prikrivao razočaranje zbog toga što austro-ugarske vlasti bolje postupaju prema pravoslavicima i muslimanima nego prema katolicima. Posebice je bio nezadovoljan činjenicom da su austro-ugarske vlasti pristale uvažavati brojne elemente šerijatskog prava u području obiteljskog i nasljednog prava, prema kojima je, između ostaloga, obraćenik s islama na drugu vjeru gubio sva pokretna i nepokretna dobra. Ta je odredba šerijatskog prava muslimane odvrćala od konverzija, osjećajući ujedno Strossmayerove nade da će u bliskoj budućnosti doći do masovne konverzije muslimana na katoličku vjeru.

U korespondenciji Strossmayer-Vannutelli samo se jedanput pojavljuje Strossmayerova ideja o stvaranju južnoslavenske jedinice u federalno preustrojenoj Habsburškoj monarhiji. Međutim, on vrlo često govori o južnoslavenskom kulturnom povezivanju kao pretpostavci sjedinjenja crkava. Njegova pisma s tim u svezi najviše se odnose na Kraljevinu Srbiju i Kneževinu Crnu Goru. Strossmayer je smatrao da bi crnogorski konkordat iz 1886. godine mogao postati predložak za konkordat s Kraljevinom Srbijom. (str. 581.) Radi ostvarenja tog cilja radio je na unapređivanju vjerskog života katolika u Srbiji, između ostaloga uspostavivši veze s knezom Mihajlom, a kasnije i s nekim ministrima Kraljevine Srbije i omogućivši dolazak katoličkim misionarima među kojima je najpoznatiji bio talijanski barnabit C. Tondini. Međutim, vrlo brzo se razočarao srpskom politikom te je preko nuncija Vannutellija Svetoj Stolicí savjetovao da se katoličko pitanje u Kraljevini Srbiji riješi sukladno odredbama Berlinskog ugovora, koje su za srpsku vladu bile obvezujuće, posebice s obzirom na goleme političke koristi koje je Srbija baštinila tim ugovorom. (str. 565.)

U pismima bečkom nunciju Vannutelliju biskup Strossmayer je afirmirao i svoja teološka stajališta. Kao gojenac bečkog Augustineuma teološki se oblikovao pod utjecajem liberalno katoličkih i kasnojozefinističkih tradicija tog zavoda te se suprotstavljao nekim uglednim teozozima, uglavnom isusovcima, kao glavnim promicateljima u to vrijeme dominantnog neotomizma. Posebice se to vidi iz njegova pisma nunciju Vannutelliju, u kojem se založio za teološka stajališta glasovitog Antonija Rosminija, čija su se djela našla izložena kritici isusovaca. (str. 154.-159.)

U Strossmayerovim pismima nunciju Vannutelliju uočava se i kritika rimske Kurije, koja se vrlo često nije ponašala kao internacionalni organ Crkve, nego je, djelujući sukladno partikularnim interesima raznih struja u Italiji i Austro-Ugarskoj, radila na štetu Slavena i hrvatskog naroda, ali također, u kontekstu Strossmayerovih shvaćanja o misiji katoličkih Slavena u sjedinjenju crkava, i na štetu općih prohibitika vjere i kršćanstva.

Gotovo je nemoguće upozoriti na sve važnije probleme iz korespondencije Strossmayer-Vannutelli. No, već se iz ovoga kratkog osvrtá može zaključiti da je ta korespondencija od supstancijalne važnosti, podjednako za historičare koji se bave prvim desetljećima nagodbenog razdoblja hrvatske povijesti, kao i za one koji se bave monografskim istraživanjem djelovanja biskupa Strossmayera. Ona je važna i za znanstvenike i za čitateljsku javnost zainteresiranu za hrvatsku kulturnu povijest u spomenutom razdoblju, posebice za njezino spoznavanje u širem europskom kontekstu. Stoga je valja preporučiti kao nezaobilazno djelo novije hrvatske historiografije, uz odavanje priznanja priređivačima za golem trud koji su uložili prilikom njezina priređivanja.